

MARTIN GUSTAFSSON

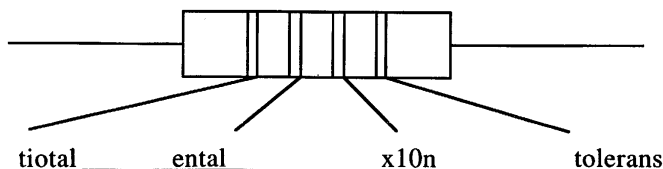
Regelföljande och moralfilosofins uppgift

Det här föredraget består av två delar. Först (sektionerna 1 – 4) tar jag upp ett exempel som får illustrera det slags problem Wittgenstein brottas med i sina diskussioner av regler och regelföljande. Min diskussion leder fram till en del iakttagelser kring hur följdandet av en regel kan sägas vara relaterad till formuleringen av regeln, och vad det innebär, eller kanske snarare vad det *inte* innebär, att förstå en regel-formulerings mening.

I den andra delen (sektionerna 5 – 6) kritiserar jag, i anslutning till dessa iakttagelser, två uppfattningar om vad moralfilosofins uppgift är.

1. Regelföljandeproblematiken – ett exempel

Betrakta följande:

	total	ental	x10n	tolerans
		0 - svart	0 - svart	
1 - brunt		1 - brunt	1 - brunt	
2 - rött		2 - rött	2 - rött	
3 - orange		3 - orange	3 - orange	
4 - gult		4 - gult	4 - gult	
5 - grönt		5 - grönt	5 - grönt	
6 - blått		6 - blått	6 - blått	
7 - violett		7 - violett	-1 - silver	+/- 5% - silver
8 - grått		8 - grått	-2 - guld	+/- 10% - guld
9 - vitt		9 - vitt		

Detta formulerar regeln för hur man ska färgmärka elektriska motstånd (resistorer), givet att man känner till deras resistans, och, vice versa, hur man ska läsa av en given resistors resistans från hur den är färgmärkt.

Exempel: ett motstånd märkt med ringar som i tur och ordning har färgerna blått – gult – rött – guld har motståndet $6400 \text{ ohm} \pm 10\%$.

Nu till problemet. Regelformuleringen i bild 1 förefaller i en viss mening vara *ofullständig*. För att förstå den, inse hur vi ska göra för att handla i enlighet med regeln den formulerar, måste vi, tycks det, redan känna till en massa saker. Vi måste exempelvis känna till reglerna för hur naturliga tal byggs upp: vad 'tital' och 'ental' refererar till i formuleringen. Något annat vi förutsätts känna till är hur färgorden ska användas: vilka färger de betecknar. Regelformuleringen fungerar vanligtvis utan att dessa förutsatta regler formuleras explicit, men, förefaller det, bara därför att vi lärt oss dem tidigare. Kände vi inte till hur de naturliga talen byggs upp, eller vad färgorden betecknar, skulle inte bild 1 formulera någon bestämd regel för oss överhuvudtaget.

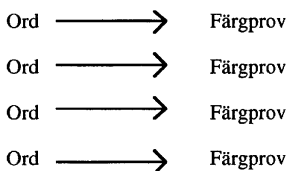
Låt oss då försöka komplettera bild 1, genom att explicit formulera de regler som tas för givna i den. Vi kan börja med att formulera regeln för användningen av färgorden, i form av en tabell där varje färgord står vid sidan av ett prov på den färg det betecknar. Alltså, en tabell i stil med följande (där de små ringarna får markera de färgprov som det svartvita trycket tyvärr inte kan återge; komplettera gärna tabellen genom att färglägga den själv!):

Svart	☐
Brunt	☐
Rött	☐
Orange	☐
Gult	☐
Grönt	☐
Blått	☐
Violett	☐
Grått	☐
Vitt	☐
Silver	☐
Guld	☐

(Bild 2)

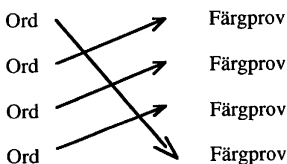
Sådär! Nu är det väl på ett entydigt sätt bestämt på vilket sätt var och en av resistorns färgringar korresponderar med ett nummer. Den rätta *tolkningen* av färgorden presenteras ju i (den färglagda varianten av) bild 2. Så nu är det bara att jämföra var och en av resistorns färgringar med färgproverna i bild 2, se vilket färgord det på så sätt utvalda färgprovet korresponderar till, sedan gå till bild 1 och se vilket nummer detta färgord i sin tur korresponderar till.

Men bestämmer verkligen (den färglagda varianten av) bild 2 färgordens referens på ett entydigt sätt? Tas inte också i denna bild, liksom i bild 1, en mängd regler för givna? Exempelvis regeln för hur färgproven och färgorden i bilden ska korreleras; det vill säga, regeln för hur bilden ska läsas. Vad är det i bilden som säger att den ska läsas

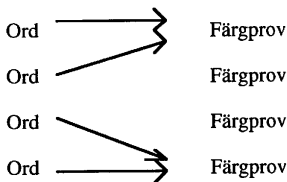
(Bild 3)

och inte

(Bild 4),

eller

(Bild 5)

?

Om vi inte redan i förväg vet att bild 2 ska läsas på det sätt som framgår av bild 3, hur ska bild 2 då kunna formulera regeln för färg-

(namnger) figurens delar. För att göra också detta explicit, kan vi formulera ytterligare en regel; men denna regelformulering kommer naturligtvis att vara lika tolkningsbar som de tidigare.

Problemet är alltså: hur kan bild 1 överhuvudtaget vara formuleringen av en bestämd regel? Hur kan den bestämma vissa handlingar som 'i enlighet med regeln' och andra som 'regelvidriga'? Utan tolkning förefaller den helt obestämd, som ett dött tecken utan någon mening överhuvudtaget. Men varje försök att ge en bestämmande tolkning, verkar fåfängt: för dessa försök innebär bara, verkar det som, att förevisa ett nytt tecken! Ett tecken möjligt att tolka hur som helst. Hur kan då en tolkning bestämma vilken regel bild 1 formulerar? Det verkar inte gå alls! Varje tolkning är ju själv inte mer än ett livlöst tecken, och tycks stå lika långt ifrån det praktiska följandet av regeln som den ursprungliga regelformuleringen. Att formulera tolkningar av regelformuleringen, löser inte kärnproblemet: hur kan vi med bild 1 formulera vad det innebär att riktigt följa en viss bestämd regel?

Alltså: bild 1:s förmåga att tala om för oss hur vi ska gå tillväga för att tolka en resistors färgmärkning, förfaller plötsligt högst problematisk, ja rentav mysteriös! Eller är vår tro att den formulerar hur vi ska göra bara ett grundlöst, ja rentav felaktigt antagande från vår sida? Kan verkligen bild 1 formulera regeln för vårt sätt att färgmärka resistorer? Eller är våra faktiska reaktioner på denna regelformulering – vi ägnar oss ju ändå åt att färgmärka resistorer, och det fungerar bra i praktiken – i grund och botten bara "inspirerade gissningar", för att tala med Crispin Wright, eller "stabs in the dark", för att tala med Saul Kripke? Våra hänvisningar till bild 1 som grund för vår färgmärkning – hänvisningar som görs exempelvis i undervisningen av blivande elektriker – framstår plötsligt som rena dekorationer av en i grunden regellös, men, underligt nog, ändå fungerande verksamhet.

2. Att förstå en regelformulering

Som kommentar till resonemang analoga med vårt, skriver Wittgenstein i ett av de mest omdiskuterade avsnitten (§§ 201–2) i *Filosofiska undersökningar*:

Att det här föreligger ett missförstånd, visar sig redan däri, att vi i denna tankegång går från tolkning till tolkning; som om var och en tillfredsställde oss för ett ögonblick tills vi kommer att tänka på

en tolkning som i sin tur ligger bakom den förra. Därigenom visar vi nämligen att det finns en uppfattning av en regel, som *inte* är en tolkning, utan som från fall till fall av användning yttrar sig i vad vi kallar ”att följa regeln” och vad vi kallar ”att handla emot den”. [...] ”Att följa regeln” är därför en praxis.

Vad Wittgenstein vänder sig emot här, är bland annat uppfattningen att följandet av den regel som en regelformulering – exempelvis bild 1 – formulerar, består av två saker: först den intellektuella *förståelsen* eller *menandet* av regelformuleringen – det vill säga *tolkningen* av regelformuleringen – och sedan *handlingen* i enlighet med denna tolkning. Det resonemang vi nyss genomförde kan, tror jag, uppfattas just som ett sätt att underminera denna uppfattning. Tolkningen av en regelformulering gör inte applikationen av regeln mer evident än den gjordes av regelformuleringen själv. Att postulera en ’förståelseakt’ som föregår ’handlandet i enlighet med regeln’ hjälper oss inte. Tolkningen, och därmed den antagna ’förståelsen’, står lika långt från handlingen som regelformuleringen gjorde i ’otolkat’ och ’oförstått’ skick.

Nu kunde man kanske hävda att den antagna intellektuella förståelseakten inte är att jämföra med den tolkningsprocess vi genomförde tidigare, då vi bara kompletterade ett tecken (regelformuleringen) med andra tecken (tolkningarna). Att förstå en regelformulering, är, vill man kanske säga, inte att bara komma upp med ett nytt tecken som formulerar regeln mer explicit än den ursprungliga regelformuleringen. Vad som förstås – *meningen* – kan inte fullständigt uttryckas med tecken. Meningen tillför en helt ny, kvalitativt annorlunda dimension, den semantiska, som inte kan reduceras till tecken-nivån, eller syntaxen. Meningen är ju just det *mentala*, det som blåser liv i de döda figurerna på papperet.

Den här invändningen är svår att närmare utföra utan att börja tala om ett meningsinnehåll som varken kan observeras, beskrivas, eller överhuvudtaget uttryckas. Om den tänkta förståelseaktens innehåll, ’själva meningen’, inte går att angripa med vårt argument, måste detta innehåll antas vara i princip outtryckbart, omöjligt att på *något* sätt manifesteras såväl inför andra som inför en själv! Att anta något sådant är givetvis ytterst problematiskt, för att inte säga mystifierande.

Så låt oss i stället försöka att se förståelsen av regelformuleringen

som något annat än det mentala 'fattandet' av vilka handlingar som är i enlighet med regeln och vilka som inte är det. Låt oss i stället tänka oss förståelsen som något som *inte* föregår, utan istället förutsätter och måste visa sig i vårt säkra handlande. Att en regelformulering formulerar en bestämd regel som vi 'förstår' är inte ett villkor som först måste vara uppfyllt och som ligger till grund för vår praktiska förmåga att avgöra vilka handlingar som är i enlighet med denna regel. Vad det skulle betyda kan vi inte göra reda för. Regelformuleringen kan inte formulera någonting alls, någonting som vi kan förstå, enbart i kraft av de egenskaper den har som teckenkonfiguration, vad man kunde kalla dess 'yttre form'. Och inte kan den få hjälp genom att kompletteras med ytterligare tecken. Talet om en regelformulering som en regelformulering är begripligt bara *under förutsättning* att det finns ett etablerat sätt att 'följa regeln', och att det i praktiken finns en enighet om det rätta handlandet; att formuleringen faktiskt kan användas så att vi utan att tveka och bli oense avgör vilka handlingar som är i enlighet med regeln. Att det är självklart för oss hur vi ska handla, och att vi är eniga om att detta handlingssätt är enligt regeln är alltså inte en *följd av* att vi intellektuellt begriper vilka handlingar som är i enlighet med regeln som formuleras, utan, tvärtom, något vi redan förutsätter när vi säger att formuleringen formulerar regeln som vi förstår och handlar efter.

För att det här ska bli begripligare, låt mig ta ett exempel. Anta att tre elektrikerlärningar är oense om ett visst motstånds resistans. Motståndet ligger framför dem på bordet, färgmärkningen är fullt synlig. Ändå är var och en lika övertygade om att ha rätt och om att de andra har fel. Nu kan regelformuleringen i bild 1 fungera som något som bيلäger tvisten, som gör lärlingarna överens om vem som har rätt (om nu någon hade det). Men den gör det inte *på grund av* att den formulerar regeln på ett bestämt sätt. Om regelformuleringar som den i bild 1 inte för det allra mesta fungerade för att lösa tvister av det slag vi talar om här, vore det obegripligt att säga att bild 1 är formuleringen av regeln för hur resistorers färgmärkning ska avläsas.

På samma sätt kan tolkningar av regeln tjäna till att åstadkomma enighet i vårt handlande. Och det förutsätts i varje tal om tolkningar, *också i det tal om alternativa tolkningar som var en väsentlig ingrediens i framställningen av vårt tidigare problem*. Låt oss säga att de tre elektrikerlärningarna inte blir överens efter att ha förelagts bild 1.

De fortsätter att bråka, och tvisten gäller, visar det sig, huruvida en av resistorns färgringar ska kallas 'gul' eller 'orange'. Här är det naturligtvis på sin plats att visa dem bild 2, som ju definierar färgorden, så som de används i bild 1. Bild 2 formulerar en regel för hur bild 1 ska förstås. Den reder ut missförstånd kring användningen av färgorden i bild 1. Den bilägger tvister av det slag lärningarna är inblandade i.

Låt oss nu se på ett annat exempel. Föreställ er en mycket erfaren elektriker, som arbetar med elektroniska kretsar och dagligen använder resistorer. Han behärskar givetvis avläsningen av resistorers färgmärkning till fullo. Han skulle inte drömma om att någonsin konsultera bild 1 för att få bekräftat att han avläser rätt. De enda gånger han använder bild 1, är när han ibland undervisar gymnasister i elektronik. Själv arbetar han helt utan. Det vore lika absurt för honom att med hjälp av bild 1 bekräfta sina tolkningar av resistorers färgmärkning, som det vore för oss att bekräfta våra vanligaste färgomdömen (som exempelvis 'det där var en riktigt gul tulpan!') genom att åberopa ett färgprov. Han har, kan man säga, uppövat ett absolut gehör vad gäller tolkningen av resistorers färgmärkning.

Här frestas man kanske att tänka ungefär såhär: vad denne elektriker har lärt sig, är att tolka färgmärkning utan att behöva konsultera en yttre regelformulering som bild 1. Men självklart måste han ha tillgång till den regel han följer på *något* sätt: nämligen genom att han har *internaliserat* regelformuleringen. Han måste 'ha den i huvudet', annars skulle han ju inte kunna veta hur han ska gå tillväga! I medvetandet konsulterar han en regelformulering, analog med bild 1, som säger hur han ska konstatera en resistors resistans.

Denna 'förklaring' till elektrikers kompetens framstår, mot bakgrund av mina tidigare resonemang, som fullständigt värdelös. Varför? Jo, antagandet om en 'internaliserad' regelformulering är helt enkelt *överflödigt*. Problemet som internaliseringen tänktes lösa, uppstår nämligen på nytt: hur vet den erfarna elektrikern hur han ska gå tillväga för att i det enskilda fallet tillämpa den regelformulering han har i huvudet på rätt sätt?

Lika litet som möjligheten att ange en slutgiltig, bestämmande tolkning är ett nödvändigt villkor för att bild 1 ska kunna sägas formulera en bestämd regel, är internaliseringen av regelformuleringen en nödvändig förutsättning för att elektrikern ska kunna följa regeln. Förutsättningarna för hans handlande är vardagliga och empiriska:

elektrikern har gått i skola och fått undervisning i att avläsa resistans från färgmärkning, han har arbetat mycket med resistorer, osv. Regelformuleringen tjänar som hjälp i undervisning, för att klara ut oenigheter om regelns tillämpning etc; det vill säga som något vi använder oss av när vi, eller några andra, tvekar inför, eller är oense om, vad som ska göras för att handla i enlighet med regeln. Men vad som karakteriserar den erfarna elektrikern är ju just att han säkert kan avgöra vad som är i enlighet med regeln! Han behöver inte påminnas om detta av någon medvetandets inre sufflös som viskar regelformuleringen till honom. Han behärskar tekniken. Bild 1 används inte på något sätt av honom som vägledning för hans avläsning av resistorers resistans, liksom vi inte använder yttre eller 'inre' färgprover som vägledning för våra vanliga, tvärsäkra färgomdomen.

3. Regelformuleringen som beskrivning av en verksamhet

En regelformulering kan sägas *beskriva* en regelmässig verksamhet, i den meningen att den på ett pregnant sätt framställer normerna för verksamheten. Att förstå att en sådan beskrivning är riktig, kan inte skiljas från att behärska den teknik eller verksamhet den beskriver. Varje beskrivning av detta slag måste ske 'inifrån' verksamheten själv.

Vad som menas med det, kan kanske förstås med hjälp av ett exempel. Många av oss känner väl en skicklig kock eller husmor av den gamla stammen. En sådan som lärt sig laga mat, inte genom att tränas att följa recepten i *Vår kokbok*, utan på ett sätt som låter maten själv, snarare än ett skrivet recept, ge vägledning om vad som bör göras. En av dem är Birgit. Till hennes specialiteter hör pitepalt. När hon lagar den, använder hon inga krm eller msk, hon väger aldrig potatisen och nyttjar inget matlagningsur. Om man, för att få reda på hennes recept, frågar till exempel efter hur mycket mjöl hon använder, svarar hon något i stil med 'Så mycket att degen håller ihop bra, men ändå är lagom lös'. Finner man det svaret föga upplysande, och går vidare med frågan 'Jamen hur många deciliter??', skakar hon bara på huvudet och svarar 'Ja, det har jag ingen aning om. Fråga mig inte om det'.

Birgits paltlagning kunde man kalla en 'regelmässig' verksamhet. Att av henne lära sig koka palt, är att lära sig att göra på rätt sätt; att välja rätt mängd råvaror, att koka paltarna lagom länge, och så vidare. Det är en verksamhet där det finns sådant som att göra rätt och att göra fel. Det betyder inte att reglerna för Birgits sätt att koka palt ser

ut på samma sätt som reglerna i recepten i en kokbok. En skillnad är exempelvis att många av Birgits regler formuleras med hänvisning till speciella sätt att handskas med paltdegar; regeln för hur mycket mjöl som ska användas – 'Så mycket att degen håller ihop bra, men ändå är lagom lös' – förutsätter en särskild bekantskap med paltdegar, en kunskap om speciella sätt att gå tillväga för att kontrollera paltdegars konsistens, för att kunna förstås. Att lära sig koka palt som Birgit innebär bland annat att tränas till att behärska särskilda tekniker, att tränas att med sina sinnen uppfatta paltdegars olika egenskaper, samt ta hänsyn till dessa i matlagningen. Att laga pitepalt enligt receptet i Vår kokbok förutsätter ingen sådan kunskap; i stället måste man kunna hantera måttsatser, klockor, och så vidare.

Det hindrar inte att vi kan ge oss på att beskriva Birgits paltkokning i en Vår kokboks-vokabulär. Vi kan ju låta henne laga palt med råvaror vi har mätt upp innan med hjälp av våra måttsatser, och därefter mäta igen och beräkna hur mycket hon har gjort av med. Vi tar tid på hur länge hon kokar paltarna, osv. Så kan vi, efter några sådana studier, formulera ett recept i kokboksvokabuläret, som, om man följer det, kanske kan hjälpa en att baka paltar som påminner ganska mycket om Birgits.

Detta är nu *inte* vad jag menar med en beskrivning 'inifrån' Birgits eget sätt att koka palt, utan raka motsatsen. Kokboksbeskrivningen görs 'utifrån'. Vi kan 'verifiera' den i nya studier av Birgits paltlagning, utan att behärska Birgits paltlagningsteknik. Kokboksbeskrivningen formulerar ingen regel för Birgits förfaringssätt, utan ger en hypotetisk och på olika sätt användbar beskrivning av det. Vi kan nämligen använda kokboksbeskrivningen för att göra paltar som liknar Birgits; men när vi då lagar dem, tar vi hjälp av måttsatser, klockor, osv. Att handla i enlighet med kokboksbeskrivningen är något helt annat än att laga palt som Birgit.

Ett exempel på en beskrivning 'inifrån' en aktivitet, är däremot bild 3. Denna bild kommer visserligen aldrig till användning vid utlärandet av hur man ska avläsa färgmarkeringar; de elever man lär ut tekniken till kan redan läsa tabeller som den i bild 2 på rätt sätt. Det vore vidare absurt (åtminstone i de allra, allra flesta fall) att rättfärdiga mitt sätt att läsa av färgmarkeringar med att hänvisa till bild 3; den som inte nöjer sig med bild 1 och 2, är nog så obstinat att det inte finns något skäl att tro att han skulle gå med på att bild 3 klargör att mitt

sätt att avläsa färgmarkeringar är det riktiga. Ändå är det klart att den formulerar en regel vi följer, i den meningen att om vi gör på annat sätt, gör vi 'fel'. Och att förstå den regel bild 3 formulerar, kan inte skiljas från att behärska just den teknik vi har för att avläsa tabeller där ord korreleras med prover. Därför formulerar naturligtvis bild 3 något trivialt och oomstritt för den som kan läsa tabeller. Beskrivningar 'inifrån' har, tror jag man kan säga, i allmänhet just denna självklara, oomstridda karaktär.

4. Några slutsatser

Förståelsen av en regelformulering som bild 1, 2 eller 3 kan inte skiljas från behärskandet av den verksamhet eller teknik regelformuleringen beskriver; regelformuleringens bestämda innebörd förutsätter det förfaringssätt den reglerar. Regelformuleringen är, betraktad enbart som teckenkonfiguration på ett papper, i abstraktion från vad vi i praktiken från fall till fall kallar 'att följa regeln', helt obestämd. Följaktligen kan vi inte ställa upp några rent formella kriterier som regelformuleringen måste uppfylla för att ha en bestämd mening. Att regelformuleringen fungerar, reglerar den verksamhet den ska reglera, är inte något som möjliggörs först i och med att den uppfyller sådana formella kriterier. Fungerar regelformuleringen som den ska i praktiken, finns ingen anledning att ändra på den. Uppstår faktiska missförstånd, kan vi behöva formulera om den, exempelvis precisera den. Men hur denna omformulering ska se ut, bestäms av missförståndets art och den situation vari det uppstår.

Vi kan alltså inte förutsätta att vi begriper en regelformulering, bara därför att vi är bekanta med orden och uttrycken som ingår i den. Vi kan inte utan vidare utgå från att det praktiska följandet verkligen är det som först faller oss in när vi läser formuleringen. Vi måste istället koncentrera oss på de enormt komplicerade situationer där formuleringen verkligen kommer till användning.

5. Kritik av idén om en "decision procedure for ethics"

Nu ska jag övergå till att kritisera två uppfattningar om vad moralfilosofi kan tjäna till. Denna kritik innehåller diskussioner kring vad moraliska regler och principer är för något och vad följandet av dem kan innebära.

Den första uppfattningen består i följande: moralfilosofins yttersta

mål är att hitta en generell metod för att lösa etiska problem – vad Rawls kallar 'a decision procedure for ethics' – som kan användas för att i varje möjlig situation avgöra vilket handlingsalternativ som är det rätta. Rawls formulerar ambitionen så här:

... inom etiken försöker vi hitta skäliga principer som, givet ett förslaget handlings sätt och den situation i vilken det ska verkställas och de relevanta intressen som det påverkar, gör oss förmögna att bestämma om vi bör verkställa det eller ej och hålla det för riktigt och rätt (Rawls 1968, s 49, min övers).

Hur en sådan metod ska hittas, kan man naturligtvis tvista om. Ett förslag vore: hitta en, eller ett fåtal grundläggande principer P som (1) uppfyller vissa krav på precision, konsistens, enkelhet, elegans etc, och (2) som är sådana att de handlingar man ur P samt beskrivningar av olika omständigheter kan formellt härleda som de rätta, är desamma som de vi intuitivt skulle säga är de rätta under de olika omständigheterna.

Dessa krav kan komma i konflikt med varandra. Om så är fallet, kan man tvingas lätta på något av dem. Vi kanske inte fullständigt kan tillfredsställa krav (2), utan att principerna P blir alltför komplicerade, eller rentav inkonsistenta. Det viktiga är dock, tänker man sig, att kraven tillfredsställs så väl som möjligt.

Tanken är nu att om vi väl hittat de principer P som bäst tillfredsställer kraven, kan de hjälpa oss att förstå hur vi ska handla i situationer när det rätta handlings sättet *inte* står intuitivt klart för oss. Alltså: under omständigheter när vi inte har några bestämda intuitioner om vad som bör göras, kan vi använda oss av de upptäckta principerna genom att ur dem, samt beskrivningarna av de problematiska omständigheterna, formellt härleda vilken handling som är den rätta. Eftersom de upptäckta principerna är helt generella, ger de alltid ifrån sig ett resultat, också i moraliskt problematiska situationer.

Uppfattningen att moralfilosofin skulle kunna hitta en generell metod för lösningen av etiska problem bottnar, menar jag, i en djupt felaktig uppfattning om vad ett allvarligt etiskt problem kan bestå i. För att förstå vad jag menar, låt mig ge ett exempel på just en sådan situation där principerna P tänks bistå med lösningen till problemet. Föreställ er en kvinna vars make har råkat ut för en trafikolycka och ligger hjärndöd på en intensivvårdsavdelning. En läkare har frågat om

hennes tillstånd att använda makens organ för transplantation. Hon tvekar inför hur hon ska göra.

Å ena sidan vet hon att det inte finns någon möjlighet att få maken till liv igen, och om respiratorn och den övriga apparaturen slås av, stannar makens hjärta omedelbart och alla vanliga, konkreta döds-tecken framträder. Dessutom kan hans organ användas för att göra livet längre och drägligare för andra människor. Och någon gång sade han faktiskt själv att det är en välsignelse att hjärtbyten går att göra. Men å andra sidan står hon inte ut med tanken att läkarna öppnar makens kropp: en kropp som fortfarande är varm, vars hjärta slår och på vilken hyn ser frisk ut. Och så vet hon att hjärndöda i många fall har kvar vissa smärtreflexer.

Hon vet helt enkelt inte hur hon bör göra. Och hennes problem består inte i att hon har otillräcklig kunskap om konsekvenserna av sina handlingsalternativ, eller i att det finns medicinska fakta som hon inte känner till. Nej, hennes problem är inte att hon saknar tillräckliga grunder för ett beslut, *utan att hon inte vet hur hon ska låta det hon känner till fungera som grunder för hur hon ska handla.*

Problem av detta slag är inte alls något ovanligt, eller esoteriskt. Tvärtom menar jag att det är problem som de flesta människor har brottats med i sina liv, problem som är mycket jordnära. Och sådana problem som brukar tas som exempel på allvarliga moraliska problem som människor verkligen har i vår tid – när frågor som 'Bör jag göra abort?', 'Har jag rätt att överge fru och barn för Den Stora Kärleken?', 'Är jag skyldig att göra mer för att hjälpa min arbetskamrat som håller på att supa ner sig?' blir riktigt angelägna i en verklig situation – är, menar jag, ofta av detta slag: vi har tillräckliga kunskaper om fakta i målet, men vi vet inte vilken moralisk relevans dessa fakta ska tillmätas. (Naturligtvis finns det moraliska problem av annan art, exempelvis att frestas att handla på ett sätt som man faktiskt vet är moraliskt förkastligt.)

Skulle en metod av det slag jag talat om lösa kvinnans moraliska problem? Anta att en moralfilosof redogjorde för den metod som bäst uppfyller alla tänkbara krav som moralfilosofer vill ställa på en sådan, och att kvinnan förstod hans resonemang och begrep att enligt denna metod borde hon låta läkarna ta organen. Varför skulle hon betrakta detta som en lösning av hennes problem? Varför skulle hon inte kunna fortsätta att fråga 'Varför bör jag tillämpa metoden och följa resulta-

tet?' Även om hon går med på att metoden är rationell och stringent, kvarstår ju ändå den *moraliska* frågan varför det är rätt att följa en rationell och stringent metod i hennes situation. Det troligaste är väl att hon omedelbart avvisar det moralteoretiska resonemanget som omoget, känslolokalt och ovidkommande.

Ibland talar moralfilosofer om ett sådant avvisande som en irrationell, känslomässig blockering som måste övervinnas om vi ska lösa problem som kvinnans på ett riktigt sätt. Jag kan inte se annat än att en sådan beskrivning av kvinnans reaktioner fyller en rent retorisk funktion. Kvinnans invändningar avvisas *a priori* som oförnuftiga och ovidkommande. Mot detta vill jag helt enkelt hävda att kvinnans avvisande hållning faktiskt är den riktiga i en situation som den i exemplet.

I allmänhet tror jag man kan säga att hur man än har specificerat en allmän metod M för att lösa moraliska problem som kvinnans i exemplet, blir man inte av med frågan: varför bör jag handla så som det enligt M är rätt att handla? Man har ibland försökt komma undan denna fråga genom att påstå att M är 'rationellt grundad', eller en explikation av själva de moraliska begreppens innehåll. Men vi kan inte hävda att M ska användas för att lösa moraliska problem, och samtidigt vara 'moraliskt neutrala'; tvärtom, att verkligen tillämpa M och betrakta resultatet som den rätta handlingen, är i sig självt att inta en moralisk ståndpunkt, en ståndpunkt som *kan* moraliskt ifrågasättas och förkastas som exempelvis omogen och känslolokal. Om en moralfilosof sedan hävdar att ett sådant beteende bara visar att ifrågasättaren inte är 'rationell', eller, som Richard Brandt formulerar saken, "in a normal frame of mind" (Brandt 1992, s 20), kan man svara till exempel att det vore moraliskt infantilt att i den aktuella situationen vara 'rationell' i en sådan mening.

Vad jag värjer mig mot, är tanken att det skulle gå att ställa upp en metod för att lösa de moraliska problemen innan de verkligen uppkommit och blivit viktiga i en människas liv; att de moraliska problemen skulle kunna få sin lösning i förväg, på distans. Hur generell en moralfilosofisk metod än är, och hur väl den än uppfyller de formella krav moralfilosoferna ställer på den, innebär alltid själva beslutet att tillämpa den i en konkret situation ett *moraliskt ställningstagande*. Och att metoden tillfredsställer oss på ett teoretiskt plan, förhindrar inte att den konkreta tillämpningen av den vore moraliskt

förkastlig och omogen.

Denna kritik är förstås inte särskilt originell. Men jag har inte sett någon lyckad tillbakavisning av den.

6. Om formella krav på moraliska regler och principer

OK: låt vara att drömmen om en etikens rationella beslutsprocedur är förfelad. Men vi kan ju tänka oss andra uppgifter för moralfilosofin än att ställa upp en sådan metod. Kunde moralfilosofins uppgift kanske vara att kritiskt granska enskilda personers, eller vissa grupperingars, eller kanske vår gemensamma 'vanliga' moral, den som man kan säga visar sig i hur vi handlar spontant i för oss moraliskt oproblematiske situationer, eller i hur vi uppfostrar våra barn? Kunde inte moralfilosofin fungera som intellektuell renhållningsarbetare, genom att kontrollera huruvida människors moraliska principer och övertygelser uppfyller krav på precision, konsistens etc.? Som Fred Feldman uttrycker saken:

när vi studerar moraliska principer, förstår vi att några är oförenliga med andra, och vi utvecklar förmågan att bestämma när så är fallet. Följaktligen ligger ett av moralfilosofins stora värden i att den hjälper oss att ordna våra principer, och därigenom undvika att omfatta inkonsistenta mängder av principer (Feldman 1978, s 13–14, min övers).

Men varför är det egentligen fel att omfatta en inkonsistent mängd moraliska principer och övertygelser? Varför bör en sådan moral korrigeras?

Anta att Karl säger sig omfatta dessa två principer: (1) Man ska inte döda andra människor. (2) Har man möjlighet att förhindra att andra människor dödas, ska man alltid göra det. Nu kan vi ju tänka oss en situation sådan att dessa principer kommer i konflikt med varandra. Till exempel: Karl står med ett laddat gevär i handen. Med ryggen vänd mot honom står en galning som just ska till att massakrera en grupp dagisbarn. Här vore det, enligt princip (1), orätt av Karl att skjuta galningen, och enligt princip (2) rätt av honom att göra det. (1) och (2) är i denna mening inkonsistenta.

Men nu är frågan: i vilken mening är det en defekt hos Karl att säga sig omfatta dessa två principer som vi kan härleda en motsägelse ur? Varför bör Karl korrigera någon av principerna så att denna inkonsistens försvinner?

Inte därför att det skulle garantera honom att slippa ett moraliskt

problem som han annars skulle få i en situation som den jag beskrev nyss. Att de två principerna formellt kommer i konflikt med varandra i en sådan situation, betyder inte att Karl med nödvändighet verkligen får moraliska problem. När situationen verkligen uppkommer bryter han kanske helt obekymrat mot någon av principerna, utan att tveka en sekund. Och på samma sätt, är det fullt möjligt att han, även om han tidigare korrigerat sina övertygelser så att de inte är inkonsistenta, ändå hamnar i moraliskt trubbel i en sådan situation. Bara för att han korrigerat sina principer på papperet, innebär det förstås inte att han därmed försäkrat sig mot att det i den verkliga situationen blir moraliskt problematiskt för honom att handla. Moraliska problem uppkommer inte på grund av att man omfattar moraliska övertygelser och principer som är formellt inkonsistenta (även om problemen ibland kan beskrivas i termer av en sådan konflikt mellan principer).

Däremot är det naturligtvis i många situationer riktigt att säga att Karl, genom att påstå sig omfatta båda principerna, helt enkelt vägrar erkänna att det kan uppkomma situationer där också han tvingas göra det smutsiga jobbet att väga människoliv mot varandra, vare sig han vill eller inte. Han kanske vill framstå som en mycket ädel och moralisk människa, genom att säga sig omfatta (1) och (2), som ju båda framstår som tilltalande principer. Genom att påtala deras inkonsistens, kan vi måhända förhindra att någon sväljer denna bild Karl vill ge av sig själv, och visa att inte ens en så moralisk människa som Karl kan undgå att någon gång tvingas bryta mot någon av dessa principer.

Men här måste vi vara försiktiga. Det är inte alltid så att moraliska principer av det här slaget är menade som generella, undantagslösa regler, även om de till formen är identiska med sådana. *Ibland* är det förvisso så; till exempel i det fall vi tänkte oss, när Karl ville framställa sig som en fin, moralisk människa. Men det finns faktiskt andra sätt att mena formuleringar som (1) och (2). Nämligen som principer vi varken vill betrakta som generella i meningen 'något som gäller i alla tänkbara situationer', eller som något att följa endast under vissa, *i förväg specificerbara* omständigheter. Vi vill å ena sidan inte kalla dem undantagslösa, men vägrar å andra sidan att i förväg exakt specificera undantagen. En sådan vägran är inte i alla situationer ett uttryck för intellektuell oredlighet, eller feighet (även om det naturligtvis finns tillfällen där den är just det); tvärtom är det, tror jag, ofta ett väsentligt drag hos moraliska principer att undantagen från

dem inte kan specificeras i förväg. Vägran att specificera undantagen kan tyda på en djup insikt i vad ett moraliskt problem kan vara: nämligen något som inte kan få sin lösning i förväg, genom det exakta fastställandet av vissa moraliska principer, utan som kan lösas bara när den problematiska situationen verkligen uppkommer och blir bekymmersam för en människa i hennes liv. Även om jag närmare specificerar vad jag ska betrakta som undantag från mina moraliska principer, garanterar det mig inte på något sätt att slippa verkliga moraliska problemsituationer: för i sådana situationer kan alltid också de i förväg gjorda specifikationerna bli problematiska.

Det är naturligtvis i många situationer en viktig uppgift att uppmärksamma dubbelmoral och skevheter i resonemang kring etiska frågor. Sådant har tänkare, författare och debattörer ägnat sig åt i alla tider. En del moralfilosofer verkar nu föreställa sig att de ägnar sig åt just detta, fast på ett teoretiskt fullödigare, mer sofistikerat och generellt plan än andra. Medan författare och debattörer av särskilda skäl angriper specifika fall av sjuka moraliska resonemang och ståndpunkter, är somliga moralfilosofers ambition att kunna bedöma vilka moraliska övertygelser och principer som helst, utifrån ett rent teoretiskt perspektiv, och därigenom se till att de uppfyller kriterier som konsistens och precision. I den mån en mängd moraliska regler inte uppfyller kriterierna ifråga, bör de reformeras.

Denna uppfattning om moralfilosofins uppgift vill jag invända mot. Medan den förra formen av kritik äger rum i en konkret situation där de principer och resonemang som kritiserats faktiskt kommer till specifik användning, tror sig många moralfilosofer kunna anlägga ett mer distanserat förhållningssätt, där de moraliska regler som granskas betraktas som 'en mängd moraliska satser' vilkas 'bokstavliga' innebörd tas för given utan att man omsorgsfullt uppmärksammar hur de faktiskt används i verkliga situationer. Och uppfyller inte dessa satser, lästa på det sätt moralfilosofen tar för givet som det riktiga och 'bokstavliga', kraven på precision, konsistens osv, betraktar han dem som inadekvata och i behov av revidering.

De satser vi vanligen använder för att uttrycka våra moraliska övertygelser och principer kan inte sägas tillfredsställa de formella krav sådana moralfilosofer brukar ställa. Formuleringarna av de moralregler vi lär ut till våra barn, och som vi ibland också hänvisar till när vi ombeds rättfärdiga våra handlingar, bildar, betraktade enbart som

'sats', tillsammans en heterogen, ostrukturerad, närmast överblickbar och kanske rentav formellt inkonsistent mängd. Regelformuleringarna är oprecisa också vad gäller frågan i vilka situationer de är menade att följas. Ofta är det inte ens frågan om regler i vanlig mening, utan snarare utförliga exempel, små sedelärande berättelser. När vi säger oss rättfärdiga våra mer partikulära moraliska omdömen och handlingar genom att hänvisa till sådana regler och exempel, kan det så kallade rättfärdigandet följaktligen nästan aldrig förstås som en formell härledning av något slag.

Men innebär det att denna vår vanliga mängd moraliska principer är i behov av 'regimentation', för att låna ett uttryck från Quine? Varför vore det önskvärt att systematisera den i en formellt tillfredsställande struktur av sats? *Krävs* det för att våra moraliska uttryck ska vara helt meningsfulla, eller fullt funktionsdugliga? Eller för att de sätt vi har att rättfärdiga våra vanliga moraliska omdömen ska vara riktigt tillförlitliga? Av vad jag sade i första delen av denna uppsats, framgår, menar jag, att så inte är fallet. Sådana formellt otillfredsställande formuleringar av moraliska principer jag talar om, beskriver, om något, reglerna för vår vanliga användning av moraliska uttryck och för hur våra partikulära moraliska omdömen ska rättfärdigas. Formuleringarna uppfyller visserligen inte de krav många moralfilosofer vill ställa på dem. Men det finns inga goda skäl att gå med på sådana krav när de ställs utifrån ett 'rent teoretiskt perspektiv'. Även om regelformuleringar inte uppfyller dem, kan de följas så länge det i praktiken är självklart för oss vad det innebär att handla 'i enlighet med dem'. Vår alldagliga användning av moraliska uttryck görs inte möjlig genom formella egenskaper hos formuleringarna av reglerna för den. Och våra rättfärdiganden av moraliska omdömen blir inte mindre tillförlitliga därför att de inte består av formella härledning enligt precisa regler.

Om de formella krav som somliga moralfilosofer ställer på moraliska regler och principer har några grunder, utgörs de av filosofernas eget ideal för hur moraliska principer ska vara beskaffade. Detta ideal påminner om det ideal som skulle föranleda någon att beskriva Birgits paltlagning med hjälp av kokboksterminologin, inte i något praktiskt syfte (nämligen göra det möjligt för ovana kokkar att få till hyggliga paltar), utan med det 'rent teoretiska' ändamålet att 'precisera' Birgits egna tillagningsregler, och 'generalisera' dem genom att ställa upp

andra regler som är mer oberoende av en verklig, sinnlig bekantskap med och praktisk bedömning av särskilda paltdegar, för att sedan hävda att man luskat fram hur Birgit egentligen borde gå tillväga när hon lagar palt; trots att Birgit själv står tämligen främmande inför detta sätt att tala om hennes paltlagning.

Not

En del av idéerna i denna uppsats har jag fått vid läsningen av Sören Stenlunds "Ethics, Philosophy and Language" (publiceras 1996 i Alanen, Heinämaa & Wallgren (eds), *Commonality and Particularity in Ethics*, Macmillan). Dessutom har Johan Bjurman och Lars Hertzberg kommit med mycket värdefulla synpunkter. Tack också till samtliga deltagare i högre seminariet i praktisk filosofi i Uppsala för tankvärda invändningar. Slutligen vill jag särskilt nämna Krister Bykvist, vars uppfattningar, just genom att de går stick i stäv med de jag presenterar här, har provocerat mig att formulera mina tankar kring vad etisk problematik kan vara.

Litteratur

- AGNSÄTER, ANNA-BRITT (red) (1982), *Vår kokbok*, Rabén & Sjögren, Stockholm.
- BRANDT, RICHARD B (1992), *Morality, Utilitarianism, and Rights*, Cambridge University Press, Cambridge.
- FELDMAN, FRED (1978), *Introductory Ethics*, Prentice-Hall, Englewood N J
- KRIPKE, SAUL (1982), *Wittgenstein on Rules and Private Language*, Harvard University Press, Cambridge.
- RAWLS, JOHN (1968), "Outline for a Decision Procedure for Ethics", i Thomson&Dworkin (ed.) *Ethics*, Harper&Row, New York, s 48–70.
- WITTGENSTEIN, LUDWIG (1992), *Filosofiska undersökningar*, övers Anders Wedberg, Thales, Stockholm.
- WRIGHT, CRISPIN (1980), *Wittgenstein on the Foundations of Mathematics*, Duckworth, London.